

Sas Andor gazdaságtörténeti munkái*

ISTVÁN GAUCSÍK
Andor Sas's Works on Economic History

82:929:821.511.141 (437.6)
930.1-051(437.6)(=511.141)
37-051(437.6)(=511.141)
929 Sas Andor

heritage, biography, Sub-Carpathia, economic history, archive history, local history, manuscript, historical socio-graphy, marxism.

Sas Andor irodalomtörténész, (gazdaság)történész, pedagógus szellemi öröksége, amelynek egy részét „terhes hagyaték”-ként vagy „morális polka”-ként is jellemezhetjük, alig épült/épülhetett be a szlovákiai magyar művelődéstörténet hagyományába. Ennek két oka lehet. Az egyiket mindenféleképpen hagyatékának feldolgozatlansága jelenti. Kéziratban maradt munkáinak, publikációinak teljességre törekvő feltérképezése, leveleinek és személyes iratainak összegyűjtése, publikálása várat magára. A másik ok, hogy Sas 1948 után kételkedés nélkül elfogadta a pártállami rendszer ideológiáját. Lojalitását, amely bizonyos írásainak témaválasztását is meghatározta, a kortárs Peéry Sándor szellemi kiszolgáltatottságként érzékelte, és a korábban megtapasztalt emigráncsorsban vagy a belső kényszeremigrációban(?) vélte felfedezhetőnek.

Igaz, hogy irodalomtörténeti kézikönyvek rögzítik nevét, és művei hozzáférhetők a könyvtárak polcain, azonban Sas mint „kutatási téma” nem létezik. Csanda Gábor két évvel ezelőtt az *Új Szó*ban megjelent cikkében találóan „terhes hagyaték”-ként írta le Sas életművét. Úgy vélem, hogy elsősorban a jelenkori (nem létező) Sas-recepcióra gondolt, amikor megjegyezte, hogy munkássága „kihull az emlékezetből anélkül, hogy legalább eszmélésünk részévé vált volna” (*Új Szó*, 2002. augusztus 23.). Ehhez a pontos megállapításhoz csupán azt fűzném hozzá, hogy a Sas Andori örökség, főleg 1948 utáni antagonisztikus elemeket tartalmazó, több esetben célirányosan ideológiai töltetű írásai miatt nehezen válhat „élő hagyomány”-nyá. Jómagam járható(bb)nak találok az utat (és nem törekszem hagyományteremtésre), amely a két világháború közötti, a szakmai követelményeknek és a kutatói igényességnek jobban megfelelő tanulmányaihoz, köteteihez vezet vissza. Új fénybe állíthatja történeti tevékenységét, amelyet gyakorlatilag – témában és kutatásban –

* A tanulmány a *Museum Hungaricum I. A szlovákiai magyarság tárgyi emlékei és ezek műzeumi dokumentációja* című konferencián 2004. október 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

1938-ig folytatott folyamatosan, részben még az 1940-es években is, de a háború után már nem.

Írásom a Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltárában fellelhető levéltári fondban található gazdaságtörténeti jellegű kéziratokból és publikációkból indul ki. Ezek fényében próbálom elemezni gazdaságtörténeti köteteinek genézisét, a forrásokhoz mértén áttekinteni munkamódszereit is. A hagyatékban található kéziratok és publikált anyagok összevetésével megkísérlem meghatározni gazdaságtörténet-írói korszakát és ismeretlennek tekinthető tanulmányait is. Legfőbb célom a bibliográfiai adatok pontosítása, mivel a hiányos vagy pontatlan hivatkozások „továbbhagyományozódnak”, illetőleg Filep Tamás Gusztáv szavaival élve „a meglévő ismeretek földuzzadnak, kitöltik az üres tereket, és ezzel hamis értelmezési lehetőségeket kínálnak fel” (Filep 2003).

Az elveszettnek hitt Sas-hagyaték

A hagyatékról, annak viszontagságos történetéről Párkány Antal kötete tudósít, amelyen melleleg rajta maradt a kor ideológiai lenyomata, illetve sematikus és prekonceptiózus jellegénél fogva nem hitelt érdemlően foglalkozott Sas Andorral (pozitívuma, hogy igyekezett áttekinteni Sas publikációs tevékenységét). Eszerint Sas 1962. évi halála után könyveinek „értékesebb darabjai”-t a pozsonyi magyar tanészék megvásárolta, de irodalmi és történeti jellegű kézíratainak nyoma veszett. 1964-ben Sas Andor feleségének halála után az anyag a Münz családhoz került, amely 1967-ben egy levéltárnak, nem lehet tudni, hogy melyiknek, adta át. Párkány szkeptikusan fogalmazott a hagyaték előkerüléséről, mert valószínűleg csak egy ellenőrizhetetlen szóbeli közlést kapott az akkor még a pozsonyi várban elhelyezett Történeti Intézet (Historický ústav) munkatársától (Párkány 1975, 95–116, 350. lábj.).¹

Sajnos, közelebbi adatokat nekem sem sikerült találnom. Az anyag – ki tudja, hogy milyen módon, mennyi idő után – végül a Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltárába került, ahol a levéltári követelményeknek megfelelően fel is dolgozták, és segédletet készítettek hozzá. A fond töredékes, de még így is terjedelmes: Sas fontos cikkeit, tanulmányait, könyveit tartalmazza 17 doboz terjedelemben.²

Az értékes, kiállításra alkalmas iratok közé sorolhatók például az egyetemi indexe, professzori diplomája 1910-ből, útlevele, fényképes arcképe, életrajzi fogalmazványai, főiskolai tanári kinevezései, magánlevelezése és egyebek. Publikációs, előadói és kutatói tevékenységének emlékei: kéziratok és hiányos, töredékben maradt írások, vázlatok, publikációk jegyzéke, jegyzetek, a forrásgyűjtés kártyái, cédulák, könyvek, folyóiratok és – ezt ki szeretném hangsúlyozni – munkácsi történeti kutatásának fényképes oklevél- és iratmásolatai is.

Életrajzi vázlat

Az irodalomtörténeti szövegek egy ma már konvencionálisnak tekinthető Sas-képet közvetítenek. Azét az értelmiségijét, aki tanári tevékenysége mellett irodalom- és művelődéstörténeti, valamint (gazdaság)történeti kutatásokkal foglalkozott, a cseh–szlovák–magyar kulturális kapcsolatokat tanulmányozta. A „befogadó ország”-

gal szemben lojalizmus, politikai értelemben aktivizmus és baloldali gondolkodás jellemezte. Ezeket a kereteket kisebb adalékokkal, pontosabb évszámokkal szeretném bővíteni.

1887-ben született Budapesten, családi neve Singer. Az 1900-as évek elején irodalmi értekezésekkel rajtoló, szorgalmas recenzióíró a német kultúrában járatos, kitűnő nyelvérzékkel bíró (szlovákul, csehül, németül, franciául és angolul beszélő-író, latin műveltségű) filológus a polgári radikális eszmékhez kötődött. 1904-ben érettségizett Budapesten. Berlinben és Budapesten filológiát hallgatott, máig sem tudjuk, hogy mely oktatási intézményekben. 1910-ben szerzett filozófiai doktorátust és tanári képesítést magyar és német nyelv oktatására. Publikációs tevékenységét ekortól számíthatjuk. Eszmevilágának fordulópontja, a marxizmus tanai felé való fordulás ideje és életének sorsfordulója az 1919-es év. Ekkor, a Tanácsköztársaság idején a Marx–Engels Egyetemen főiskolai tanárrá nevezik ki. Az eddigi kutatások rövid bécsi tartózkodás után az 1920-as évek közepére helyezték Csehszlovákiába való áttelepülését, ahol az októbri emigránsok sorsában osztozott. Saját kézzel írt életrajzának adatai szerint már 1921-ben Munkácsra került, ahol a kereskedelmi iskola tanára lett.³ Életének hosszú szakasza kötődik a kárpátaljai városhoz, ahol 1933-ig működött és alapvető – máig kellőképpen alig értékelt és számbavett – gazdaságtörténeti dolgozatait (is) írta. Ugyanabban az évben került a szlovenszkói szellemi élet központjába, Pozsonyba és a tanárképzőben kapott oktatói állást. A szlovák állam fennállásának második évéig, 1940-ig maradhatott tanár, majd elbocsátották. Zsidó származása miatt bujdosnia kellett, életrajzában ezt az időszakot 1944 szeptembere és 1945 áprilisa közé helyezte. Családi tragédia sújtotta, fia Péter 1945 jaunárjában Auschwitzban halt meg. Másik fia, Tamás nyolc hónapig a Jegorov-féle partizánegységben harcolt a németek ellen. Ebben az időszakban, egészen 1947-ig magántanítást vállalt. A második világháború befejezése után ő is a magyarellenes intézkedések áldozata lett. Az egyik forrás szerint: „Sas Andor jelenleg állás nélkül tartózkodik Bratislavában, mert az itteni Közoktatásügyi Poverenictvo eddig nem volt hajlandó őt sem újra alkalmazni, sem nyugdíjigényét elismerni.”⁴ A Szlovák Egyetem Bölcsészettudományi Tanszékén 1950 és 1953 között oktatott. A pozsonyi magyar tanszéket 1951. december 1-jétől vezette.⁵ A Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén 1952. november 1-jétől a magyar irodalom helyettes docense volt. Docenssé 1954. február 1-jével nevezték ki.⁶ 1962-ben hunyt el, a pozsonyi csalogány-völgyi temetőben nyugszik.

A gazdaságtörténet vonzásában

Az irodalomtörténeti feldolgozások valójában csak néhány soros megjegyzésekkel⁷ vagy rövid jellemzésekkel illetik történést, gazdaságtörténet-írói munkásságát, a részletesebb elemzések elmaradtak. Mindegyik megközelítés a szlovákiai magyar tudományosság egyik legkiemelkedőbb személyiségének tekinti, aki azért mégis – egy-egy szűkebb problémakör vizsgálatával – a befogadás periferiáján mozgott. Térválasztásaival pedig mintha megtestesítette volna az „elefántcsonttornyába bezárkózott” tudóst. Ez a megfelelő közeg hiányának, azaz a korabeli (cseh)szlovákiai tudományos műhelyek hézagos intézményi alapjainak is tulajdonítható, nemcsak kutatói-szellemi érdeklődésének.

1948-tól – Turczel Lajos megfogalmazásában – „energiái egy részét az ismeret-terjesztő irodalomunk áldozta.” Gondolatmenete szerint az „olvasóközönség nevelése” mellett a kommunista kultúrpolitika követelményeit is teljesítette (Turczel 1997, 275). Filep Tamás Gusztáv ellenben tömören, a lényegyet megragadóan jegyezte meg Sasról: „csatlakozván az uralkodó ideológiához, földadta polgári radikális eszményeit és elvesztette szakszerűségét” (Filep 1999, 91).

A megfogalmazás első fele azonban talán inkább illik a korábbi, 1919-et követő időszakra, mint az 1945 utánra. Ami a szakszerűséget illeti, a megállapítás helyes: 1945-öt követően gazdaságtörténeti kutatásokkal már nem is foglalkozott, 1955-ben szintézissé „kikiáltott” munkája – *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében* – pedig már az 1950-es évek történettudományi mércéjével sem állta meg a helyét (mindezeket a sommás állításokat a továbbiakban fogom megindokolni). Georges Duby szavaival élve Sas is magára vette „a tudás jármát, a nyomok kutatásával járó nyakvasat” (Duby–Lardreau 1993, 16), de szellemtörténeti kutatások kellenének, hogy miben követte a pozitivizmus szabályait (a történeti munka mint „regény”, a tények idealizálása, az objektivitás követelménye), és hogyan vált/válhatott marxista történésszé.

Egy kitérő: levéltártörténeti munkájának szintézise

Filep méltán nevezte Sas „legjobb teljesítményé”-nek első önálló kötetét, a *Szabadalmás Munkács város levéltára (1376–1850)* címűt, amely 1927-ben a város támogatásával jelent meg.⁸ Gyakorlatilag a századokon keresztül rendezetlen irathalmaz 1925. október 1-jétől folyó szakszerű feldolgozásának végeredménye volt, és az 1928–1938 közötti időszakban megalapozta gazdaságtörténeti tanulmányait. A *Prágai Magyar Hírlap* cikkírója a következőképpen mutatta be a kötetet: „A helyi történet ismerete nem csupán tudásgyapodást s adatokból való tájékozódást jelent, hanem alappilére az igazi városi kultúrának is s így Munkács város közönsége e széles látókört nyitó levéltári monografia s egyszersmind magvas várostörténet közreadásával példaszerű, jó munkát művelt”.⁹

Sas *par excellence* levéltári szakkönyvet alkotott, amely egyesítette magában a levéltár- és fondtörténet elemeit, emellett leltári funkciókat is felvállalt. Ez nyilvánvaló a kötet felépítéséből. Maga a szerző a bevezetőben is körülhatárolta a témát, amikor kihangsúlyozta, hogy nem monográfiát írt. Három témaegységet különböztetett meg: fondleírás (adománylevelek, a városi önkormányzat iratai), cseh és orosz kapcsolatok, szociális és kultúrtörténeti áttekintés. A kötet négy tematikus egységből épül fel: 1. a városi levéltár történetének adatai; 2. városi privilégiumok; 3. városi jegyző- és számadáskönyvek, akták; 4. városi térképek és statisztikák. A mellékletek az adománylevelek jegyzékét, jobbjágykérelmeket, orosz nyelvű esküszövegeket, diplomákat, pecséteket, helyrajzokat, urbáriumok címszövegeit tartalmazzák. Terjedelmes név- és tárgymutatót is készített. Az irodalomtörténeti jellemzések, amikor várostörténeti monográfiaként határozzák meg a könyvet, nem állják meg a helyüket. Tény, hogy a levéltártani követelményeknek megfelelően készült. Várostörténeti adatokat pedig már a téma miatt is természetesen tartalmaz. A cseh tör-

ténnettudomány néhány év múlva figyelt fel rá: 1933-ban cseh nyelvre fordították.¹⁰ A kiadvány elemzése külön tanulmányt igényelne.

A Schönborn-uradalom történetének feldolgozásai

Időrendben a legelső, műfaja szerint kereskedelem-történeti tanulmánya, a *Beregi szálfák útja Munkácstól Danzigig. A munkácsi uradalom exportvállalkozása a napóleoni háború idején 1796–1803* (Mukačevo–Munkács, Grünstein nyomda). 1928-ban jelent meg, név- és tárgymutatóval együtt. A *Kárpáti Híradó* így írt róla: „Az akkori kereskedelmi viszonyok, összeköttetések, kereskedelmi szerződések, pénzügyi viszonyok ismertetésével, a tárgy bőséges kimerítésével és az adatok pontos regiszterével látja el az érdeemes szerző kitűnő értekezését, melyet érdekesítő módon, könnyen érthető, világos és lapidár tömör stílusban tár elénk”.¹¹

Filep Tamás Gusztáv közölte először az adatait, tartalmi bemutatására azonban nem került sor. A szerző a Schönborn-uradalom fakivitelének alakulását tárgyalta az ún. coronalitás-per¹² lezárulása után, amely a napóleoni időszak konjunkturális hátszelét használta ki. Kimutatta az uradalom modernizálásával (iparosítás, kolonizáció) való összefüggését. Összesített adatokat közölt az export lefolyásáról, a szervezés formáiról, a piaci célpontokról. Kiemelte Bösz János prefektusi tevékenységét, aki először foglalkozott a nagybirtok kommercializálásának gondolatával. A stúdium egy másik helyen is megjelent, amelyről az irodalom eddig nem tudott. Sas a munkácsi kereskedelmi akadémia 1927/1928. évi értesítőjében közölte.¹³ A hagyatékban fennmaradt egy 1938. október 26-i datálású *Podkarpatszka Rusz kereskedelmi kapcsolatai Danziggal Napoleon idején* elnevezésű kisebb írása, amely tartalmi összefoglalója a fenti tanulmánynak.¹⁴

Ezt követte szintén 1928-ban a munkács–szentmiklósi uradalom zsidóságának 18. századi gazdasági és szociális helyzetéről német nyelven publikált dolgozata és folytatása 1929-ben, amely a bécsi *Jüdisches Archiv* zsidó múzeum- és könyvtáruddománnyal, történelemmel, néprajzzal és családkutatással foglalkozó folyóiratban jelent meg.¹⁵ A fondban valószínűleg ez a kézirat maradt fenn *A zsidóság gazdasági és társadalmi helyzete a Munkács-Szentmiklósi nagybirtokon a XVIII. században* címmel.¹⁶

A bibliográfiai jegyzékekből hiányzik a *Századunkban* 1929-ben közölt *A munkácsi uradalom szökevény jobbágyai a XVIII. században. A mezőgazdasági munkásság sorsának és vándorlásának történetéhez* című dolgozata is.¹⁷ Ez tehát megelőzte az 1931-ben ugyanott három számban megjelent, alap kutatásokra támaszkodó tanulmányát a Schönborn-uradalomról.¹⁸ Következő, német nyelvű tanulmánya a *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* című szakfolyóiratban 1931-ben jelent meg az uradalom történetéről.¹⁹

1932-ben publikálta orosz nyelven a Schönborn-birtok szociális és gazdasági helyzetét tárgyaló munkáját, amely Ungváron a Prosvita Társaság(?) évkönyvében jelent meg. A hagyatékban különnyomat formájában maradt fenn.²⁰

Tanulmányairól egy cseh vélemény született 1934-ben. Szerzője az a Václav Černý, aki Bedřich Mendl és Karel Hoch mellett a két háború közötti cseh gazdaságtörténet-írás egyik legjelentősebb alakja volt, agrár- és birtoktörténettel foglalkozott (Niederhauser 1989, 181–195). Sas két munkáját biztosan említi (a harmadikat

nem tudtam kikövetkeztetni). Rövid írásában melegen üdvözölte a kárpátaljai mezőgazdaság-történeti kutatások kibontakozását, azaz a két legnagyobb uradalom, az ungvári és a munkácsi kutatási témaként való megjelenését. Az ungvárral František Gabriel (Gabriel 1934; uő. 1936, 43–52), Ungvárott működő cseh professzor, míg a munkáccsal Sas kezdett foglalkozni. A cseh történészek valószínűleg ekkor kezdhettek fokozottabban érdeklődni a masaryki Csehszlovákiához csatolt Kárpátalja társadalmi és gazdasági múltja iránt, ezért figyelhettek fel munkájára.²¹

A *Századunkban* 1934-ben még publikált egy gazdaságtörténeti dolgozatot²², de a későbbiekben vizsgálatai már nem maradtak meg a gazdaságtörténet mezején. Valószínűleg az 1940-es években még németül kiadta a 18–19. századi pozsonyi zsidóság jog- és gazdaságtörténetét elemző tanulmányát.²³

Kéziratban maradt munkák (?)

Kéziratban maradt írásait érdemes lenne összevetni a publikált változatokkal. Lehetséges, hogy felbukkanhatnak olyanok, amelyekről eddig nem tudhattunk. A hagyatékat azokat a kéziratokat, kéziratrövidéseket, témakörök szerint kidolgozott anyagok kötegeit és rövidebb-hosszabb fogalmazványokat rejti, amelyek beépülhettek egy-egy publikációjába. Köztük van egy 1822-es latin forrás fordítása is.²⁴ Itt található a *Beregí szálfák útja Munkácstól Danzigig* kézírata. A feltehetően közöletlen szövegek közé jelenlegi ismereteim szerint hármat sorolnék: az 1929-re datált *A Munkács-Szentmiklósi Uradalom német telepesei*, a 81 oldalas *Textilmanufaktúrák a Munkácsi Uradalomban a XVII. század második felében s a XIX. század elején. Adalék a kora-kapitalizmus ipari üzemeinek történetéhez*²⁵ címűeket, és egy német nyelvűt a szarvasmarha-tenyésztésről (*Der Rindviehzucht-Betrieb auf der Domaine Munkács und St. Miklós*).²⁶ Általános vonásuk, hogy a forrásmegjelölések és hivatkozások túlnyomórészt hiányoznak. Elképzelhető, hogy ezek a fond rendezése során külön dobozban lettek elhelyezve.

A nem létező gazdaságtörténeti szintézis

Az irodalomtörténeti összegzések az 1955-ben napvilágot látott uradalomtörténeti munkáját – *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében* (Sas 1955) – valójában kritikátlanul, kellő tények figyelembevételével tekintik szintézisnek, gazdaságtörténeti kutatásai kiteljesedésének, egyfajta folyamatos építkezés végeredményének, amely mű úgymond rendszerbe szedte és szintetizálta a korábban gyűjtött ismeretanyagot, és ezzel szakmailag jegyzett teljesítménnyé lépett elő.²⁷

Sas Andor mintha a pozitivisták történetírás jegyeit ötvözte volna a marxista elvárásokkal. Az uradalom történetét „8-900 év messzeségébe nyúló [...] egyetlen hatalmas regény”-ként értelmezte (Sas 1955, 7). Megközelítésében lineáris társadalomfejlődési modellt követett, amelynek új fejlődési ívét a jobbagyság osztályharca jelezte. Hangsúlyozott közlő szerepet alakított ki, a tény-, ill. eseményközpontúság elemei domborodtak ki könyvében. Szembeállította „a feudális és a polgári történetírás”-t az általa a haladónak tekintett marxista történetírással (Sas 1955, 7). Ez annál inkább tetten érhető, mivel a problémakörrel foglalkozó 1945 előtti magyar

vagy külföldi munkákat nem használta fel, emellett saját magát is cenzúrázta, amikor korábbi tanulmányait nem integrálta.

Az egyik agrártörténeti megközelítésű alfejezetben kijelölte kutatásai hozadékát is. Tény, hogy elsőként foglalkozott a munkácsi domínium problémájával. Szerinte a munkácsi uradalom „unikum” és „típus” (Sas 1955, 16), de nem hoz példákat, hogy milyen korabeli birtoktestekkel szemben jellemzők ezek a jegyek, miért tekinthető elkülöníthető típusfajtnak. Külön figyelmet szentelt az uradalom és a vármege, az uradalmi főtiszttség és a mezővárosi polgárság közötti érdekellentéteknek, feszültségeknek és természetesen az egyedül osztályharcjelleggel bíró jobbágymegmozdulásoknak. Önellentmondásba is keveredett, amikor az egyik oldalon szólt a Schönbornok modernizációs törekvéseiről, azokról a gazdasági kapcsolathálókról, amelyek már egy magasabb fokon működő rendszerre utaltak (szervezett adminisztráció, tervezett telepítések, technikai innovációk, a napóleoni korszak konjunktúrájának kihasználása), a másikon pedig „eredendő bűn”-ükül róttá fel a jobbági elmaradottság konzerválását (Sas 1955, 18–21).

Alaposan és nagyon jól elemezte az uradalmi gazdaság helyi irányítóinak, tisztviselőinek tevékenységét és elképzeléseit (így Csaplovics Jánosét, legfőképpen Freyseisen Dánielét, aki 1828 és 1845 között volt prefektus vagy Rombauer Tivadarét), valamint a merkantillista gazdaságpolitika korlátait, a gazdasági fejlődés hátráltató tényezőit (pl. hiányzó fogyasztóréteg, értékesítési akadályok, kedvezőtlen piaci áralakulások). Az uradalmi jövedelmek alakulásának okairól ellenben alig tudunk meg valamit (Sas 1955, 21–22, 26–29). Ezenkívül bőven hozott társadalomrajzi, irodalmi és művelődéstörténeti példákat is.

Külön szempontként vizsgálta a társadalmi rétegek, az „osztályuralmi tényezők” (nagybirtokos, jószágigazgató) szembenállását a jobbágyság kollektivitásával. Az egyik legjobban árnyalt rész, amikor a jobbágyság rétegződését és öntudatát mutatja be (a jogi nyelv szerinti csoportokat különböztette meg). Többek között az adóbehajtás és a jogviták háttérét, a nagybirtoki rendszeren belül a községek közigazgatási helyzetét, a földtulajdon fontosságát, annak alakulását (allodium, kuriális föld, parasztföld) is tanulmányozta (Sas 1955, 73, 76–103). Általában elmondható, hogy ezen megállapítások értékét kisebbíti, ill. bizonytalanná teszi az, hogy sok helyen (néha oldalakon keresztül!) nincs sem levéltári forrásmegjelölés, sem hivatkozás a szakirodalomra. Néha általános jellegű, közismert országos szintű folyamatokat ismétél újra. Latin és német nyelvtudását végig kamatoztatja. Mondatfűzése többször az esszé irányába kezd elkanyarodni, de szorosan tartja magát vizsgálat tárgyához.

Párkány e művet helytelenül gazdaságtörténeti monográfiának tekintette. A kötet végén egyszerűen csak történelmi tanulmányként van meghatározva. Mi lehet tehát a műfaja? A meghatározáshoz, behatároláshoz közelebb visz bennünket az, ha a korabeli tudományos teljesítmények közé helyezzük a művet. Kezdjük a recepcióval. Feltűnően későn született meg róla az ismertetés. A *Korunk* hasábjain 1957-ben Csetri Elek elemezte (Csetri 1957, 627–630), értékelése első fele pozitív kicsengésű (kiemeli a „dözsölő” Schönborn életmódjának lefestését, az uradalmi szervezet bemutatását és a Freyseisen Dánielről szóló részeket). A továbbiakban strukturális elemeket és tartalmi dolgokat vitat. A recenzens szerint „több magyar, csehszlovák és külföldi munkával szélesíthette volna felhasznált könyvészeti anya-

gát, és ezzel jobban beágyazhatta volna témáját a korszak fejlődéstörténetébe”. Levéltári kutatásait nem tartotta rendszeresnek és „minden részre kiterjedőnek.” A kötet szerkezeti felépítésénél pedig „logikusabb rendet lehetett volna követni”. Csetri szakszerű elemzése feltárta a kötet alapvető hiányosságait. Sasnál nem derült fény a jobbágygazdaságok megoszlására és az alkalmazott technikákra, a földesúri jövedelmek mennyiségére és azok termelési ágak szerinti megoszlására. A gépesítés foka ismeretlen maradt, nem határozta meg az uradalom típusát, nem vizsgonyította a többi magyarországi nagybirtokhoz, így fejlettségi fokáról sem lehetett megtudni semmit. Hiányzott az uradalom 19. század eleji fejlődésképe és a bevezetőből a részletesebb történeti összefoglaló.

Mindezeket még kiegészíthetjük azzal, hogy az 1635. évi Rákóczi-család általi birtokszerzést, vagy a munkácsi és a szentmiklósi uradalom 17. században megvalósuló egyesítését sem említi. Teljesen figyelmen kívül hagyja az uradalom 16. századi fejlődési szakaszát és a kincstári/kamarai igazgatás 1711–1728 közötti időszakát.²⁸

Csetri a műfaját „történeti-szociográfiai rajz”-ként határozta meg. Igazi értékét a birtoktörténet társadalomrajzzá való kiszélesítésében és a szociográfiai kutatások ösztönzésében látta.

A befogadás hiánya és ennek okai

Szeretnék rávilágítani Sas fent említett művének a magyar történettudományon belüli korlátozott, vagy alig létező befogadására, ennek okaira: a metódus, a mondani-való és a levezetések hiányosságaira, a korabeli szakirodalom felhasználásának elmaradására.

Felmerül a kérdés: Sas Andor mit és miért nem épített be munkájába a magyar történeti szakirodalomból? Mindenféleképpen gondolhatunk az 1930-as évek folyamán Domanovszky Sándor szerkesztette *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozatban megjelenő kötetekre, amelyek egy része ugyanúgy a 18. századra vonatkozóan születtek, mint Sas Andoré.²⁹ Vagy például Lederer Emma szintetizáló munkáját (Lederer 1941) sem ismerte, nem is szólva a külföldi szakirodalomról (például Brinkmann, Max Weber vagy Sombart könyveiről). Az ok egyszerű lehet: marxista történészként következetesen elhatárolódott a polgári történeti iskola megállapításaitól.

Kiemelendő a Kosáry Domokos által készített kétkötetes bibliográfia ismeretének hiánya. Az első kötet 1951-ben jelent meg, a második 1954-ben.³⁰ Így tehát Sas számára hozzáférhetőek lettek volna. Ez az egyes témakörökhöz komoly áttekintést nyújtott volna a publikált forrásokról, monográfiákról, tanulmánykötetekről, szintézisekről, kisebb dolgozatokról. Ennek segítségével tudományosan megalapozhatta volna munkáját.

Emellett érdekes, hogy a marxista történetírás követelményeinek feltehetően már jobban megfelelő Szabó István-féle 1948-as mezőgazdaságtörténeti munkáját (Szabó 1948, 159–201) vagy Mérei Gyula szintén 1948-ban kiadott szintézisét (Mérei 1948) sem használta. Csak az 1950-es évek elejének magyar gazdaságtörténeti munkáihoz nyúlt (Ember 1951; Mérei 1952; Pach 1952). Levéltári forrásai még a munkácsi korszak alapkutatásaihoz vezetnek vissza, hiszen ő maga említi,

hogy egy részüket 1929 és 1933 között gyűjtötte³¹, így nyilvánvaló, hogy 1945 után újabb kutatásokat már nem végzett, és csak ezekre a részleges (a jelek szerint akkor már hiányos) adatokra tudott támaszkodni.³²

Másrészről meg kell említeni, hogy a magyarországi mezőgazdaság-történeten belüli speciális szakterület, a birtoktörténet-kutatás csak később, az 1960-as évektől kezdett lassan kibontakozni. Kenyeres István megállapítása szerint: „A második világháború után – a korszak ideológiájának megfelelően – az uradalomtörténetnek tulajdonképpen pusztán a jobbágytság (társadalom)történetének és a marxista történetírás által különösen preferált majorsági gazdálkodás problematikáján keresztül lehetett csak létjogosultsága, amely megközelítés tulajdonképpen számos hasznos eredményt hozott, azonban kiesett a vizsgálódás köréből az uradalom mint legkisebb gazdasági egység, helyette a jobbágygazdaságok és a majorságok szintje lett a vizsgálati alap. Általánosságban elmondható, hogy az uradalom, mint gazdasági egység csupán a kutatások kereteit képezte, de nem a vizsgálat tárgyát” (Kenyeres 2002, 18). Sas tehát a legelső között nyúlt ehhez az igényes témához, de a munkamódszere, forráshasználata több kívánnivalót hagyott maga után.

Hol hivatkoztak Sas írásaira? Ebből a szempontból érdekes korábbi tanulmányainak és az *Egy kárpáti latifundium* utóélete. Sas, valamikor még a második világháború utáni első években keletkezett feljegyzésében említette, hogy a Hóman Bálint és Heckenast Gusztáv szerkesztette *Magyar történet* jegyzi agrártörténeti munkáit. Valójában már rosszul emlékezett, mert a munkácsi levéltártörténeti könyvére és az 1934-es Kis Lázárról szóló dolgozatára utaltak (Hóman–Szekfű 1935, 615, 620–621). Szerinte még a Meyer-lexikon „utolsó kiadása” a Munkács címszó alatt, a Chlup – Hubélek – Uher-féle *Pedagogická encyklopédia* „külön címszó alatt említi fordítói, agrártörténeti és pedagógiai munkásságát”.³³

1945 után tanulmányainak bizonyos fokú visszhangtalansága tapintható ki. Az 1930-as években írt német nyelvű tanulmányait 1945 után keletkezett publikációs jegyzékeiből kihagyta. Ennek ellenére a Kosáry-bibliográfia éppen ezekre hivatkozott. Az 1983-as kiadású magyar történelmi összefoglalóban, amely az 1790–1848 közötti időszakot ölelte fel, egyáltalán nem szerepeltek művei (Vörös 1983), míg az 1989-es évben felbukkant két régi tanulmánya (Ember–Heckenast 1989, 1382, 1396). Az 1955-ben megjelent kötetét a magyar szintézisek nem jegyzik, de az 1997-es szlovák történeti bibliográfiában megtalálható (Jankovič – Škorupová 1997, 385).

Tolle et lege?

Sas Andor gazdaságtörténeti munkásságát immár kellőképpen kellene értékelni. Tanulmányait, amelyek egy kiemelt témakörre, a munkácsi Schönborn-uradalom történetére összpontosítottak, újra fel kellene mérni és újra ki kellene jelölni hozadékukat a szakirodalmon belül. Levéltártörténeti munkáját érdemes lenne újra megjelentetni, mert ma már a közgyűjteményekben alig hozzáférhető. Gazdaságtörténeti tanulmányait hasznos lenne egy kötetben újraközölni.

Jegyzetek

1. A megmentett anyagok közé többek között egy kéziratban maradt jog- és gazdaságtörténeti tanulmányt és a szlovákiai zsidóság 1939–1945 közötti történetéről szóló feldolgozást sorolt. Az utóbbit 1993-ban Csanda Gábor szerkesztette könyv alakba (*A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. Pozsony, Kalligram, 1993). Kritikájára lásd Karsai László értékelését (*Aetas* 1993. 4. sz. 236–241. p.).
2. Archív Slovenského národného múzea. Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltára – Sas Andor hagyatéka. A továbbiakban: SZNML, SAH. A 26 oldalas leltár, amely igencsak szerény, egy oldalas szlovák nyelvű bevezetőt tartalmaz, a következő tárgycsoportokat rögzíti:
 - I. Személyes iratok
 - B. Munkahelyi és személyi iratok
 - C. Magánlevelezés
 - D. Publikációs és előadói tevékenység
 - II. *Pozsony napjai 1815–1848 között* (520 oldalas kézirat)*
 - III. Pozsonyra vonatkozó kéziratok
 - IV. *A munkácsi Schönborn-uradalom a 18. században*
 - V. *A munkácsi uradalom* – jegyzetek [ez nem szerepel a leltárban, valószínűleg gépelési hiba miatt]
 - VI. Történeti tanulmányok
 - VII. A Szovjetunióra vonatkozó írások
 - VIII. Magyar irodalom
 - IX. Irodalmi és történelmi személyekről írt kisebb írások
 - X. Szlovák, cseh és világirodalmi témák
 - XI. Jegyzetek Pozsonyhoz és a munkácsi uradalomhoz
 - XII. Jegyzetek a magyar és a világirodalomhoz
 - XIII. Jegyzetek filozófiai és egyéb írásokhoz
 - XIV–XV. Könyvek
 - XVI. Különlenyomatok folyóiratokból
 - XVII. Újságkivágatok

* A második csoport azt a kéziratomböt tartalmazza, amelyet Sas Andor az 1957. április 3-i elismervény szerint adott át a Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó magyar szerkesztőségének. A *Pozsony napjai a bécsi kongresszustól a nagy márciusig (1815–1848)* címet viselte (260 oldal volt). [SZNML, SAH, 1. d.] Az *Irodalmi Szemle* 1965-ben közölt részleteket a művéből (1965. 4. sz. 343–349. p.) Munkája igencsak megkétszerezte meg *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1815–1848* címmel. Második bővített kiadása 1995-ben látott napvilágot.
3. SZNML, SAH, 1910-es tanári oklevelének másolata 1921. november 19-i datálású.
4. SZNML, SAH, 1. d. Az életrajzi fogalmazványok közül a rövidebb, csatolt magyar nyelvű 1946–1947 között keletkezhetett. A két szlovák nyelvű közül az egyik töredékes, ebben említi még két doktorátusát (államtudományból és jogból), a másik 1955 után íródott. Több szerző erre vonatkozóan egymásnak ellentmondó adatokat sorol fel. Csanda Sándor bölcsészeti, jogtudományi és közgazdaságtani doktorátust említi (*Új Szó*, 1972. január 27., 6. p.). Turczel Lajos történelmi, jogi és államtudományi doktorátust fűz a nevéhez (Turczel 1997, 275).
5. SZNML, SAH, 1. d., 2648/51
6. SZNML, SAH, 1. d., 6.133/1954-S/PAM
7. Többek között például Turczel 1967, 131, 134–135, 251–252; uő. 1982, 107; uő. 1993, 237–239; uő. 1995, 135; uő. 1997, 275. 1938-ban legfontosabb munkáit számon tartották, lásd. Borsody 2000, 129.
8. Teljes címe: *Szabadalmas Munkács város levéltára (1376–1850). A régi városi archívum történetének, anyagának és csoportosítási rendjének ismertetése. Oklevelek, pe-*

- csétek és térképek hasonmásaival négy műlapon. Párkány Antal több oldalon foglalkozik vele, orosz nyelvű fordítását is említi (Párkány 1975, 28–38). A hagyatéék életrajzi anyagában az 1928-ban megjelent orosz nyelvű fordítás címe: *Archiv privilegizovaného goroda Mukačeva* (SZNML, SAH, 1. d.) A hagyatéékban csak a cseh nyelvű fordítás található. Az elemzéshez ezt használtam.
9. SZNML, SAH, 17. d., *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. június 15. 8. p.
 10. SZNML, SAH, 14. d., Dr. Ondřej Šaš: *Archiv privilegovaného města Mukačeva 1376–1850. S priloženými reprodukcemi darovacích listín, pečeti a městských plánů na čtyřech tabulkách*. Mukačevo, 1933. Helena Skokanová professzornő fordította le.
 11. SZNML, SAH, 17. d. (újságkivágás)
 12. A coronalitás per 1764-től 1792-ig tartott, amikor a Habsburgok a Schönborn családtól vissza akarták szerezni a munkácsi domíniumot.
 13. SZNML, SAH, 16. d., *A Mukačevoi Állami Kereskedelmi Akadémia Értésítője az 1927–1928. tanévről*. Közzéteszi: Štefán Ágoston igazgató. Mukačevo, Grünstein nyomda, 1928, 3–31. p. (orosz nyelvű kivonata uo. 32–33. p.)
 14. SZNML, SAH, 7. d.
 15. SZNML, SAH, 16. d., *Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse der Juden auf dem Dominium Munkacs-Szentmiklos im XVIII. Jahrhundert*. In: *Jüdisches Archiv*, 1928 Oktober–December, Heft 1–2, 1–6. p., folytatása uo. Jänner–Februar 1929, Heft 3–4, 33–39. p.
 16. SZNML, SAH, 4. d.
 17. A tanulmány nincs a hagyatéékban. A 14. dobozban található orosz nyelvű különlenyomat 3. lábjegyzetében hivatkozik a munkájára. Lásd *Naric socialnoj i gospodarskoj istorii Čenborskoj latifundii Mukačivsko-Činadvivskoj v pervij polovini XVIII. st.* 10. p.
 18. SZNML, SAH, 15. d., Egy magyar nagybirtok történetéhez (A Schönborn nagybirtok a 18. században). In: *Századunk*. 1931. január, 1. sz., 1–5. p., folytatása uo. 1931. 2. sz. (február), 60–68. p. A harmadik szám nincs a hagyatéékban. A tanulmány a *Századunk* könyvsorozatának 8. számában is megjelent.
 19. Ein latifundium fränkischer Kirchenfürsten in den Nordost-Karpathen (1728–1746). In: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1931, 410–418. p.
 20. SZNML, SAH, 14. d., *Naric socialnoj i gospodarskoj istorii Čenborskoj latifundii Mukačivsko-Činadvivskoj v pervij polovini XVIII. st.*, 1–31. p.
 21. SZNML, SAH, 4. d.
 22. SZNML, SAH, 16. d., Kis Lázár tündöklése és pusztulása. Egy zsidó üzletember élettörténete és sorsa Mária Terézia korában. In: *Századunk*, 1. sz., 1934.
 23. SZNML, SAH, 16. d., Zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der Pressburger Judenschaft im XVIII. und XIX. Jahrhundert. In: *Židovská kultura–Jüdische Kultur*, 3. füzet, 17–32. p.
 24. SZNML, SAH, 4. d., *A Munkács-Szentmiklósi Uradalom szerződésterve Bereg város urbáriális viszonyainak rendezésére*.
 25. A kézirát szerkezeti felépítése: 1. Harisnyakészítő és szövőmanufaktúra Munkácson Mária Terézia korában (1767–?), 2. Az Északkeleti-Kárpátok ipari viszonyai az újkorban, 3. Osztrák iparpolitika és textilipar a XVIII. században, 4. Mi vezetett Munkácson az ipari alapításhoz?, 5. A munkácsi textilüzemek szervezetének története, 6. A textil-munkások, 7. A munkabérek, 8. A textilmunkások pénzkeresetének vásárló ereje, 9. A munkácsi textilművek [...]. Az uradalom konjunktúra-törvénye, 10. Összefoglalás.
 26. SZNML, SAH, 4. d.
 27. A közvélemény is így fogadta el. Lásd például *Szabad Földműves*, 1957. január 27., 4. sz., 6. p.
 28. Az egyik fennmaradt – és a későbbiekben egyáltalán nem hasznosított – kéziratában jobban adatolt fejlődésképet fedezhetünk fel. Ebből kiderül, hogy a kutatásra az uradalom 1928. évi megszűnése vezette. A csehszlovák földreform során ekkor szüntették meg a

- Schönbornok tulajdonjogát. Lehetséges, hogy a levéltári iratanyag ekkor vált kutathatóvá. Nagyobb teret szentel a nagybirtok középkori történetének és a Rákócziaknak. A korszak német gazdaságtörténeti irodalmára hivatkozik (Conrad, Grüneberg munkáit említi).
29. Többek között például Bakács István és Jármay Edit, Wellmann Imre, Gerendás Ernő, Ravasz János tanulmányait tartalmazzák.
 30. A második kötetben szereplő egymondatos Kosáry-megállapítás Sas Andor forrásfelhasználását jellemzi: „tanulmányaiban a rendelkezésre álló szép levéltári anyagot nem használja ki alaposan” (Kosáry 1954, 46).
 31. SZNML, SAH, 4. d. [Lektorský posudok; Sas megjegyzései az *Egy kárpáti latifundiumra* adott lektori véleményre, 2. p.]
 32. Lehetséges, hogy néhány hiányossággal tisztában lehetett, burkoltan talán erre utalhat a következő mondata: „A munkácsi nagybirtok történetének kétségtelenül vannak olyan részletei, amelyek kiegészítésképpen hozzájárulhatnak a magyar reformkor gazdasági életének marxista szempontból elmélyíthető megismeréséhez” (SZNML, SAH, 4. d. [Lektorský posudok; Sas megjegyzései az *Egy kárpáti latifundiumra* adott lektori véleményre, 4. p.]). A hagyatékban témakörök szerint csoportosított iratkötegek is találhatóak: [földesurak]; jobbagyság; zsidók; németek; városok; XIX. sz. első fele; az uradalom mint hatóság; a gazdasági üzem. Ezek a fogalmazványok azt bizonyítják, hogy Sas már korábban (a 30-as évek első felében [?]) tervezhette egy összefoglaló munka elkészítését. Ennek megvalósítását talán Pozsonyba való átköltözése akadályozhatta meg.
 33. SZNML, SAH, 1. d.

Felhasznált irodalom

- Aetas*, 1993. 4. sz. 236–241. p.
- Borsody István (szerk.) 2002. *Magyarok Csehszlovákiában (1918–1938)*. Somorja, Méry Ratio.
- Csetri Elek 1957. A munkácsi Schönborn-uradalom története. *Korunk*, 5. sz. 627–630. p.
- Duby, George –Lardreau, Guy 1993. *Párbeszéd a történelemről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ember Győző 1951. *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. Budapest.
- Ember Győző–Heckenast Gusztáv (szerk.) 1989. *Magyarország története 1686–1790*. II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Filep Tamás Gusztáv 1999. A (cseh)szlovákiai magyar irodalom, tudományosság és könyvkiadás nyolc évtizede. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. III. kötet. Budapest, Ister.
- Filep Tamás Gusztáv 2003. *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*. Budapest, Ister.
- Gabriel, František 1934. Matyeriali k isztorii kreposztnyicsesztva na Podkarpatszkoj Ruszi. In: *Narodnij szbornyik Szabova*. Užgorod.
- Gabriel, František 1936. Přehled vývoje sociálně-hospodárskych poměrů na Podkarpatské Rusi v minulosti. In: *Podkarpatská Rus*. Bratislava, 43–52. p.
- Hóman Bálint–Szekfű Gyula (szerk.) 1935. *Magyar történet*. IV. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Irodalmi Szemle*, 1965. 4. sz. 343–349. p.
- Jankovič, Vendelín – Škorupová, Anna 1997. *Bibliografia k dejinám Slovenska (Literatúra vydaná do r. 1965)*. Bratislava, Academic Electronic Press.

- Kenyeres István (szerk.) 2002. *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I. kötet. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány.
- Kosáry Domokos 1951. *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I. kötet. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó.
- Kosáry Domokos 1954. *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. kötet. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó.
- Lederer Emma 1941. Iparunk és kereskedelmünk a merkantilizmus korában. In: *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. Budapest.
- Mérei Gyula 1948. *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848*. Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet.
- Mérei Gyula 1952. *Magyar iparfejlődés az 1790–1848 években*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- Niederhauser Emil 1989. A gazdaságtörténet-írás kialakulása Kelet-Európában. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Gazdaság, társadalom, történetítés. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára*. Budapest, 181–195. p.
- Pach Zsigmond Pál 1952. *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon*. Budapest, Szikra.
- Párkány Antal 1975. *Sas Andor helye a csehszlovákiai magyar kulturális életben*. Bratislava, Madách Kiadó.
- Sas Andor 1955. *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében*. Bratislava.
- Sas Andor 1993. *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945. A szöveget gond. és szerk. Csanda Gábor*. Pozsony, Kalligram.
- Szabad Földműves*, 1957. 4. sz. (január 27.) 6. p.
- Szabó István 1948. Az uradalmi gazdálkodás és a jobbágybirtokok a XVI–XVII. században. In: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet, 159–201. p.
- Turczel Lajos 1967. *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*. Bratislava, Tatran Kiadó.
- Turczel Lajos 1982. *Hiányzó fejezetek. Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról*. Bratislava, Madách Kiadó.
- Turczel Lajos 1993. A csehszlovákiai magyar közművelődés alakulása 1918-tól 1945-ig. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 237–239. p.
- Turczel Lajos 1995. *Visszatekintések kisebbségi életünk első szakaszára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Turczel Lajos 1997. Fónod Zoltán (szerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony/Bratislava, Madách–Posonium.
- Új Szó*, 1972. január 27. 6. p.
- Új Szó*, 2002. augusztus 23. 196. sz. 6. p.
- Vörös Károly (szerk.) 1983. *Magyarország története 1790–1848*. II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó.

ISTVÁN GAUCSÍK

ANDOR SAS'S WORKS ON ECONOMIC HISTORY

Andor Sas's - literary historian, (economic) historian, pedagogue - intellectual heritage, of which one part can be characterised as „burdensome heritage“ or „moralistic polka“, can hardly build in/could be hardly built in the heritage of Hungarian educational history in Slovakia. It has two reasons. The first reason is in any case the unprocessness of his heritage. Mapping his manuscripts

and publications, collecting and publishing his letters and personal writings is still not done. The second reason is that after 1948 Sas undoubtedly accepted the ideology of the totalitarian state. The contemporary Sándor Peéry perceived Sas's loyalty that decided the choice of topic of some of his writings as intellectual defencelessness and found it in the previously experienced emigration fate or inner forced emigration(?).

The author sets out from the manuscripts and publications of economic history character found in the Archive of the Slovak National Museum. He tries to analyse the genesis of Sas's economic history writings from this point of view and also to give a survey of Sas's work methods. Summarising the found manuscripts and the published materials the authors tries to define Sas's period of economic history writing and his yet un-known studies. The author's main goals to precise the bibliographic data.

Filep rightfully titled Sas's first independent book *Archive of the Patent-Holder Munkács Town 1376–1850 (Szabadalmas Munkács város levéltára)* as „the biggest performance“ that was published in 1927 with the support of the town. Sas created a *par excellence* professional archive book that included archive and fund history elements and had even archive functions.

His literature history summary published in 1955 was titled *A Carpathian Latifundium at the Decline of the Feudal World. The Munkács Schönborn-estate's Social and Economic Relations in the First Part of the 19th Century* - is considered to be a synthesis regardless of necessary facts, a culmination of his research in the field of economic history, a kind of a result of a continuing building. As if Andor Sas mixed the signs of positive history writing with Marxistic expectations. In his approximations he followed linear model of social development, of which new development curve was signalled by the class war of villeins. He compared „feudal and civil history writing“ with Marxistic history writing that he considered advancing. It is evitable, because he did not use Hungarian or foreign works before 1945 that dealt with the topic, while he censored even himself, when he did not integrated his previous studies.

Consequently Andor Sas's work in the field of economic history should be evaluated properly. His studies, that focused on a specific topic, on the history of the Munkács Schönborn-estate, should be analysed and their contribution to literature should be defined again. It would be worth to publish his works in the field of archive history, because today it is very hardly accessible in public collections. It would be also very worthwhile to publish his economic history studies in one book.